

บทที่ 2 การตรวจเอกสาร

พื้นที่สูงของไทยถือว่าเข้าสู่สังคมสูงอายุแล้ว (Aged society) และกำลังจะก้าวเข้าสู่การเป็นสังคมสูงอายุอย่างสมบูรณ์อีกประมาณหนึ่งทศวรรษข้างหน้า บริบทพื้นที่สูงส่วนใหญ่ขับเคลื่อนเศรษฐกิจด้วยภาคการเกษตรเป็นหลัก การเข้าสู่สังคมสูงอายุจึงเป็นความท้าทายสูงที่จะสร้างความเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างทั้งในด้านสังคมและเศรษฐกิจ โดยเฉพาะในมิติกำลังแรงงานที่อัตราการเกิดน้อยลง จากสถานการณ์ดังกล่าวอาจนำไปสู่เงื่อนไขสำคัญที่ส่งผลให้ห่วงโซ่การผลิตบนพื้นที่สูงเกิดการล่มสลายในอนาคตอันใกล้ เนื่องจากการขาดแคลนประชากรวัยแรงงานที่จะเข้ามาทดแทน ดังนั้นการศึกษาถึงผลกระทบและแนวทางพัฒนาและส่งเสริมอาชีพภายใต้สถานการณ์สังคมผู้สูงอายุบนพื้นที่สูง จึงใช้แนวคิดการมองอนาคตด้วยแนวคิดการสร้างและวิเคราะห์ฉากทัศน์แห่งอนาคต (สำนักงานนวัตกรรมแห่งชาติ, 2562) โดยศึกษาสถานการณ์และแนวโน้มสังคมสูงอายุที่มีผลต่อโครงสร้างประชากรและสังคม วิเคราะห์ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการประกอบอาชีพของผู้สูงอายุและประชากรแรงงานวัยทดแทน สร้างภาพอนาคตการประกอบอาชีพของประชากรบนพื้นที่สูงภายใต้สังคมสูงอายุ และวิเคราะห์แนวทางการส่งเสริมอาชีพที่เหมาะสมสำหรับประชากรทุกช่วงวัย

ทฤษฎี

1) สถานการณ์และผลกระทบสังคมสูงอายุ

องค์การสหประชาชาติ (United Nations, 2023) รายงานโครงสร้างประชากรในรายงานสังคมโลกปี พ.ศ. 2566 (World Social Report, 2023) โดยชี้ให้เห็นจำนวนผู้ที่มีอายุตั้งแต่ 65 ปีขึ้นไปหรือเรียกว่า “ผู้สูงอายุ” มีแนวโน้มว่าทั่วโลกจะทวีจำนวนมากขึ้นกว่า 2 เท่าตัว จาก 761 ล้านคนใน พ.ศ. 2564 เพิ่มขึ้นเป็น 1.6 พันล้านคนในปี พ.ศ. 2593 และประชากรที่มีอายุ 80 ปีขึ้นไป คาดว่ามีแนวโน้มเพิ่มขึ้นมากที่สุด ซึ่งการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างประชากรไปสู่สังคมสูงอายุเห็นได้อีกทางหนึ่งคือ ช่วงอายุที่ยืนยาวขึ้นของผู้สูงอายุ ที่สำคัญสัดส่วนของประชากรที่มีอายุน้อยต่อผู้สูงอายุ มีแนวโน้มที่จะรุนแรงขึ้น โดยในปี พ.ศ. 2564 มีประชากรผู้สูงอายุ 1 คนต่อประชากร 10 คน และคาดว่าในอีก 30 ปี จะมีสัดส่วนประชากรผู้สูงอายุต่อประชากรอายุน้อย คิดเป็น 1 ใน 6

สำหรับประเทศไทยจากรายงานสถานการณ์ผู้สูงอายุประจำปี พ.ศ. 2565 ของมูลนิธิสถาบันวิจัยและพัฒนาผู้สูงอายุไทย (2565) พบว่า ประเทศไทยเป็นสังคมสูงอายุโดยสมบูรณ์ (Aged Society) โดยประเทศไทยมีประชากรตามหลักฐานทะเบียนราษฎรจำนวน 66 ล้านคน มีประชากรอายุ 60 ปีขึ้นไป จำนวน 13 ล้านคน ซึ่งคิดเป็นร้อยละ 19 ของประชากรทั้งหมด ทั้งนี้จากการสำรวจในระดับจังหวัด พบว่า จังหวัดที่มีอัตราผู้สูงอายุสูงสุด 3 อันดับแรกของประเทศ ได้แก่ ลำปาง แพร่ และลำพูน ซึ่งมีอัตราสูงกว่าร้อยละ 26 ของประชากรทั้งหมด และทั้ง 3 จังหวัดดังกล่าวอยู่ในภาคเหนือตอนบน นอกจากนี้ปัจจุบันประเทศไทยยังเผชิญกับปัญหาจำนวนประชากรลดลงสวนทางกับจำนวนผู้สูงอายุที่ทวีอัตราเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว โดยคาดการณ์ว่าอีก 20 ปีข้างหน้า ประชากรของประเทศไทยจะลดลงเหลือเพียง 60 ล้านคนจาก 66 ล้านคน ในขณะที่จำนวนผู้สูงอายุที่มีอายุ 60 ปีขึ้นไป จะเพิ่มขึ้นจาก 13 ล้านคน เป็น 19 ล้านคน (คิดเป็นร้อยละ 31)

(1) ความหมายและการนิยามศัพท์เกี่ยวกับสังคมสูงอายุ

จากรายงานสถานการณ์ผู้สูงอายุไทยประจำปี พ.ศ. 2565 ระบุว่าคำว่า “ผู้สูงอายุ” ปรากฏครั้งแรกใน “พระราชบัญญัติบำเหน็จบำนาญข้าราชการ พ.ศ. 2494” ซึ่งใช้คำว่า “สูงอายุ” ต่อมาได้ใช้คำว่า “ผู้สูงอายุ” ในแผนระยะยาวสำหรับผู้สูงอายุแห่งชาติ พ.ศ. 2525-2544 และได้ตราลงในพระราชบัญญัติผู้สูงอายุ พ.ศ. 2546 โดยในมาตราที่ 3 ได้ให้ความหมายไว้ว่า “ผู้สูงอายุ หมายความว่า บุคคลซึ่งมีอายุเกินหกสิบปีบริบูรณ์ขึ้นไปและมีสัญชาติไทย” นอกจากนี้ยังเสนอให้ใช้คำว่า “ผู้สูงอายุ” ซึ่งจะเหมาะสมกว่าคำว่า “ผู้สูงวัย” จากการอธิบายในหนังสือเรื่อง “ถ้าสูงอายุเป็นก็น่าเป็นผู้สูงอายุ” ของสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตโต) (2560) ที่กล่าวว่า “อายุ” เป็นภาษาบาลี หมายถึง “พลังหล่อเลี้ยงชีวิต” และ “วัย” หมายถึง “ความเสื่อมหรือความโทรม” ดังนั้นคำว่า “ผู้สูงอายุ” จึงอาจให้ความหมายว่า บุคคลที่สูงด้วยพลังสืบทอดหล่อเลี้ยงชีวิต ซึ่งเป็นเชิงบวกกว่า “ผู้สูงวัย” ที่หมายถึง บุคคลที่สูงด้วยความเสื่อมโทรม ฉะนั้นในการวิจัยครั้งนี้จึงกำหนดให้ใช้คำว่า “ผู้สูงอายุ”

(2) การจัดกลุ่มสูงอายุ

มูลนิธิสถาบันวิจัยและพัฒนาผู้สูงอายุไทย (2565) ได้จัดกลุ่มผู้สูงอายุหรือประชากรที่มีอายุ 60 ปีขึ้นไป (Older person) ออกเป็น 3 กลุ่มใหญ่ ได้แก่ (1) ผู้สูงอายุวัยต้น (The young old) หมายถึง ผู้ที่มีอายุ 60-69 ปี (2) ผู้สูงอายุวัยกลาง (The middle old) หมายถึง ผู้ที่มีอายุ 70-79 ปี และ (3) ผู้สูงอายุวัยปลาย (The oldest old) หมายถึง ผู้ที่มีอายุ 80 ปีขึ้นไป ในขณะที่องค์การสหประชาชาติ (United Nations, 2023) ได้รายงานข้อมูลประชากรผู้สูงอายุโลกในรายงาน “World Social Report 2023” โดยใช้เกณฑ์อายุ 65 ปีขึ้นไป พร้อมทั้งได้กำหนดช่วงอายุ 0-14 ปี คือ วัยเด็ก ช่วงอายุ 15-24 ปี คือ เยาวชน และช่วงอายุ 15-64 ปี คือ วัยแรงงาน ทั้งนี้การกำหนดช่วงอายุที่ใช้เป็นเกณฑ์จำแนกผู้สูงอายุไม่เท่ากันนั้น ได้สะท้อนการจัดกลุ่มผู้สูงอายุของนักวิจัยหรือนักวิชาการทั้งในประเทศไทยและต่างประเทศที่หลากหลายขึ้น ดังนี้

แหล่งอ้างอิง	The young old (year)				The middle old (year)			Old- old (year)	The oldest old (year)		
	55- 64	60- 69	60- 64	65- 74	65- 74	70- 79	75- 84	75-84	≥80	≥75	≥85
มูลนิธิสถาบันวิจัยและพัฒนาผู้สูงอายุไทย (2565)		✓				✓			✓		
Pekalee <i>et al.</i> (2015)			✓		✓					✓	
Lee <i>et al.</i> (2018)				✓			✓				✓
Reynolds <i>et al.</i> (2015)	✓				✓			✓			✓

(3) การแบ่งสังคมสูงอายุ

พื้นที่ที่มีสัดส่วนของประชากรผู้สูงอายุ (อายุ 60 ปีขึ้นไป) มากกว่าประชากรช่วงอายุอื่นๆ เรียกว่า “สังคมสูงอายุ หรือ สังคมสูงวัย” โดยมีเกณฑ์การแบ่ง 2 เกณฑ์หลัก ได้แก่ (1) การแบ่งตามระดับอัตราผู้สูงอายุ (โดยประมาณ) และ (2) การแบ่งตามดัชนีการสูงวัย รายละเอียดดังนี้

1. การแบ่งตามระดับอัตราผู้สูงอายุ (มูลนิธิสถาบันวิจัยและพัฒนาผู้สูงอายุไทย, 2565)
 - สังคมสูงอายุ (aged society) คือ สังคมที่มีประชากรอายุ 60 ปีขึ้นไป มากกว่าร้อยละ 10 ของประชากรทั้งหมด หรือประชากรอายุ 65 ปีขึ้นไป มากกว่าร้อยละ 7 ของประชากรทั้งหมด
 - สังคมสูงอายุอย่างสมบูรณ์ (complete-aged society) คือ สังคมที่มีประชากรอายุ 60 ปีขึ้นไป มากกว่าร้อยละ 20 ของประชากรทั้งหมด หรือประชากรอายุ 65 ปีขึ้นไป มากกว่าร้อยละ 14 ของประชากรทั้งหมด
 - สังคมสูงอายุนี้อุดมคติ (super-aged society) คือ สังคมที่มีประชากรอายุ 60 ปีขึ้นไป มากกว่าร้อยละ 28 ของประชากรทั้งหมด หรือประชากรอายุ 65 ปีขึ้นไป มากกว่าร้อยละ 20 ของประชากรทั้งหมด
2. การแบ่งตามดัชนีการสูงวัย (สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2565) โดยมีวิธีการคำนวณ คือ ดัชนีการสูงวัย (loA) = ร้อยละของอัตราส่วนจำนวนประชากรสูงอายุ (60 ปีขึ้นไป) ต่อจำนวนประชากรวัยเด็ก (ต่ำกว่า 15 ปี) หรือ Index of Aging: $loA = (P_{60}/P_{16}) \times 100$ แบ่งเป็น 4 กลุ่ม คือ
 - สังคมเยาว์วัย (young society) ดัชนีต่ำกว่า 50
 - สังคมสูงวัย (aged society) ดัชนี 50-119.9
 - สังคมสูงวัยอย่างสมบูรณ์ (completed aged society) ดัชนี 120-199.9
 - สังคมสูงวัยระดับสุดยอด (super aged society) ดัชนี 200 ขึ้นไป

(4) ผลกระทบจากสถานการณ์สังคมสูงอายุในประเทศไทย

จากรายงานผลกระทบของสถานการณ์สังคมสูงอายุของประเทศไทยในแผนพัฒนาประชากรเพื่อการพัฒนาประเทศระยะยาว (พ.ศ. 2565–2580) (สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2565) และแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 13 (พ.ศ. 2566–2570) (สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2565) สรุปประเด็นสำคัญได้ดังนี้

1. ด้านเศรษฐกิจ: สังคมสูงอายุส่งผลให้มีภาระทางเศรษฐกิจเพิ่มขึ้น เนื่องจากต้องใช้งบประมาณมากขึ้นในการดูแลสุขภาพและสวัสดิการสำหรับผู้สูงอายุ และยังมีภาระลดลงของแรงงานที่อาจส่งผลกระทบต่ออัตราเติบโตของเศรษฐกิจและการพัฒนา
2. ด้านการดูแลสุขภาพ: สังคมสูงอายุมีความต้องการในการดูแลสุขภาพที่มากขึ้น ซึ่งสร้างภาระให้ระบบการดูแลสุขภาพและการเสริมสร้างระบบดูแลสุขภาพที่มีประสิทธิภาพเพื่อรองรับผู้สูงอายุ
3. ด้านระบบสวัสดิการ: การเพิ่มจำนวนผู้สูงอายุอาจสร้างภาระให้ระบบสวัสดิการทางสังคม เนื่องจากต้องการบริการและการสนับสนุนที่มากขึ้น ซึ่งทำให้ภาครัฐต้องใช้งบประมาณจำนวนมากในการปรับปรุงระบบสวัสดิการในการรองรับ
4. ด้านแรงงาน: การที่สัดส่วนประชากรผู้สูงอายุเพิ่มขึ้นสวนทางกับประชากรวัยแรงงานที่มีสัดส่วนเท่าเดิมหรือลดลง มีผลกระทบโดยตรงกับการขาดแคลนแรงงานและนำไปสู่การใช้เครื่องมือเครื่องจักรหรือนำเทคโนโลยีเข้ามาทดแทนแรงงานคนหรือการนำเข้าแรงงานต่างด้าวมากขึ้น

5. ด้านสังคมและความรับผิดชอบ: เกิดปัญหาในระดับครอบครัวที่สมาชิกวัยแรงงานต้องแบกความรับผิดชอบในการดูแลผู้สูงอายุและบางส่วนอาจมีการดูแลอย่างไม่เหมาะสม

(5) สถานการณ์ผู้สูงอายุบนพื้นที่สูงประเทศไทย

ในปี พ.ศ. 2566 สถาบันวิจัยและพัฒนาพื้นที่สูง (องค์การมหาชน) ได้พัฒนาระบบฐานข้อมูลโครงสร้างประชากรบนพื้นที่สูงในพื้นที่ดำเนินงานโครงการพัฒนาพื้นที่สูงแบบโครงการหลวง 43 แห่ง โดยสามารถสำรวจข้อมูลประชากรที่อยู่อาศัยจริงได้จำนวน 179,832 คน ซึ่งเป็นข้อมูลพื้นฐานนำไปสู่การวิเคราะห์สถานการณ์การเข้าสู่สังคมสูงอายุ ระดับความรุนแรง การกระจุก และการกระจายตัวของผู้สูงอายุบนพื้นที่สูง พบว่า โครงสร้างประชากรบนพื้นที่สูงในพื้นที่ดำเนินงานของสวพส. ได้เข้าสู่สังคมสูงอายุแล้ว โดยมีสัดส่วนประชากรผู้สูงอายุคิดเป็นร้อยละ 15.49 ของประชากรทั้งหมด สำหรับการกระจุกและการกระจายตัวของผู้สูงอายุตามเกณฑ์ตามเกณฑ์ของกรมกิจการผู้สูงอายุ (2565) แบ่งเป็น 3 ระดับ ได้แก่ (1) ผู้สูงอายุวัยต้น คือ ผู้ที่มีอายุ 60-69 ปี (2) ผู้สูงอายุวัยกลาง คือ ผู้ที่มีอายุ 70-79 ปี และ (3) ผู้สูงอายุวัยปลาย คือ ผู้ที่มีอายุ 80 ปีขึ้นไป จากเกณฑ์ดังกล่าว ชุมชนในโครงการพัฒนาพื้นที่สูงฯ มีจำนวนผู้สูงอายุทั้งหมด 27,855 คน ส่วนใหญ่กระจุกตัวอยู่ในกลุ่มผู้สูงอายุวัยต้น 17,047 คน คิดเป็นร้อยละ 61.20 ของจำนวนผู้สูงอายุทั้งหมด รองลงมา คือ กลุ่มผู้สูงอายุวัยกลาง 7,550 คน คิดเป็นร้อยละ 27.10 ของจำนวนผู้สูงอายุทั้งหมด และกลุ่มผู้สูงอายุวัยปลาย 3,258 คน คิดเป็นร้อยละ 11.70 ของจำนวนผู้สูงอายุทั้งหมด

ในส่วนของการวิเคราะห์สถานการณ์และระดับความรุนแรงของการเข้าสู่สังคมสูงอายุ รายลุ่มน้ำพบว่า ลุ่มน้ำน่านมีความรุนแรงของสังคมสูงอายุมากที่สุด โดยมีสัดส่วนผู้สูงอายุ ร้อยละ 20.86 จัดอยู่ในสังคมสูงอายุอย่างสมบูรณ์ รองลงมา คือ ลุ่มน้ำปิง มีสัดส่วนผู้สูงอายุ ร้อยละ 18.34 อยู่ในกลุ่มสังคมสูงอายุ ลุ่มน้ำโขงเหนือ มีสัดส่วนผู้สูงอายุ ร้อยละ 15.25 อยู่ในเกณฑ์สังคมสูงอายุ เช่นเดียวกับลุ่มน้ำสาละวินที่มีสัดส่วนผู้สูงอายุ ร้อยละ 11.67

ในมิติของการทำงานของผู้สูงอายุในโครงการพัฒนาพื้นที่สูงฯ 43 แห่ง พบว่า ผู้สูงอายุที่ยังสามารถทำงานได้ 18,782 คน ร้อยละ 67.43 ของผู้สูงอายุทั้งหมด 27,855 คน โดยอาชีพหลักที่ผู้สูงอายุยังสามารถทำงานได้ 3 ลำดับแรก ได้แก่ การปลูกพืช ร้อยละ 77.79 รับจ้าง ร้อยละ 14.68 และงานส่วนตัว (ค้าขาย) ร้อยละ 5.07 หากพิจารณาช่วงอายุพบว่าผู้สูงอายุ 60-64 ปี เป็นช่วงอายุที่มีสัดส่วนการทำงานมากที่สุด ประมาณร้อยละ 22 และผู้สูงอายุมีสัดส่วนการทำงานลดลงอย่างมีนัยสำคัญเมื่อเทียบกับสัดส่วนผู้สูงอายุที่ทำงานมากที่สุด คือ ช่วงอายุ 65-70 ปี หรืออาจกล่าวได้ว่าเป็นช่วงเกษียณอายุการทำงานของประชากรบนพื้นที่สูง

2) แนวคิดการมองอนาคต (Foresight)

นิยามการมองอนาคต

การคาดการณ์อนาคต หรือส่วนมากนิยมเรียกกันทั่วไปว่า “การมองอนาคต (Foresight)” โดยมีการนิยามหรือให้ความหมายจากนักวิชาการและองค์กรทั้งในและต่างประเทศไว้ดังนี้

Hines and Bishop (2015) นิยามการมองอนาคตว่า เป็นกระบวนการคิดเชิงยุทธศาสตร์และการคาดการณ์สำหรับเหตุการณ์ที่อาจเกิดขึ้นในอนาคต โดยเน้นการเตรียมความพร้อมเพื่อรับมือกับความไม่แน่นอน และมุ่งหวังให้ผู้เข้าร่วมกระบวนการสามารถคิดอย่างสร้างสรรค์และปรับตัวในสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงได้

Voros (2003) อธิบายว่าการมองอนาคตเป็นกระบวนการวิเคราะห์แบบองค์รวม โดยนำแนวคิดทางระบบมาใช้เพื่อศึกษาปัจจัยที่หลากหลายและซับซ้อน ซึ่งส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงของอนาคต กระบวนการนี้ช่วยให้ผู้เข้าร่วมสามารถสร้างฉากทัศน์ที่หลากหลายของอนาคตเพื่อให้พร้อมรับมือกับเหตุการณ์ที่ไม่คาดคิด

Schwartz (1991) นิยามการมองอนาคตว่าเป็นศิลปะในการกำหนดความเป็นไปได้ของอนาคตผ่านการสร้างฉากทัศน์ (Scenario Planning) โดยฉากทัศน์จะช่วยสร้างมุมมองที่หลากหลายและเปิดโอกาสให้กับการตัดสินใจเชิงยุทธศาสตร์ในองค์กร

สำนักงานพัฒนาธุรกรรมทางอิเล็กทรอนิกส์ (2565) ได้ยกให้การมองภาพอนาคต (Foresight) เป็นเครื่องมือสำคัญที่ช่วยให้เราสามารถมองเห็นสัญญาณ แนวโน้ม และปัจจัยสำคัญที่อาจส่งผลกระทบต่อ การเปลี่ยนแปลงในทุกมิติ ไม่ว่าจะเป็นสังคม สิ่งแวดล้อม เศรษฐกิจ การเมือง หรือเทคโนโลยี ข้อมูลเหล่านี้มีความจำเป็นสำหรับหน่วยงานทั้งภาครัฐและเอกชนในการวางแผนยุทธศาสตร์และนโยบายเพื่อขับเคลื่อนประเทศให้มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น

กุลเชษฐ์ (2563) นิยามการมองอนาคตว่า เป็นการศึกษการเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อมต่างๆ ที่องค์กรไม่สามารถควบคุมได้ เช่น เศรษฐกิจ สังคม การเมือง กฎหมาย และสิ่งแวดล้อม เป็นต้น โดยเป็นหนึ่งในเครื่องมือทางการบริหารที่ใช้สำรวจความไม่แน่นอนของโลกอนาคตที่อาจเกิดขึ้นเพื่อเป็นฐานนำไปสู่การสร้างกลยุทธ์สำหรับการไขคำตอบของสถานการณ์ต่างๆ ในอนาคตอย่างมีประสิทธิภาพ

สำนักงานนวัตกรรมแห่งชาติ (องค์การมหาชน) (2562) ได้นิยามการมองอนาคต (Foresight) ว่าเป็นการวิเคราะห์ คาดการณ์ และอธิบายการเปลี่ยนแปลงที่อาจเกิดขึ้นในอนาคต โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อคาดการณ์และเตรียมความพร้อมรับมือกับการเปลี่ยนแปลง หรือเพื่อออกแบบอนาคตที่ต้องการ

ดังนั้นการมองอนาคต จึงเป็นกระบวนการที่ใช้ในการคาดการณ์และเตรียมพร้อมรับมือกับความไม่แน่นอนในอนาคต โดยรวมการคิดเชิงยุทธศาสตร์ การวิเคราะห์แบบองค์รวม และการสร้างฉากทัศน์ที่หลากหลาย ซึ่งช่วยในการตัดสินใจเชิงยุทธศาสตร์และการออกแบบอนาคตที่ต้องการ นอกจากนี้ยังมุ่งเน้นการมองเห็นสัญญาณและปัจจัยสำคัญที่ส่งผลกระทบในมิติต่างๆ เช่น สังคม เศรษฐกิจ และเทคโนโลยี เพื่อสร้างกลยุทธ์ที่มีประสิทธิภาพ

ลักษณะของอนาคต (Taylor, 1990; Voros, 2003)

อนาคตสามารถแบ่งออกได้เป็นหลายประเภทตามลักษณะและความเป็นไปได้ ดังนี้

(1) อนาคตจากการคาดการณ์ (Projected Future) อนาคตที่มีแนวโน้มจะเป็นไปในทิศทางเดียวกับสถานการณ์ปัจจุบัน โดยไม่มีการเปลี่ยนแปลงสำคัญ (Business as usual) เว้นแต่จะมีเหตุการณ์สำคัญเช่นการปฏิวัติทางเทคโนโลยีเกิดขึ้น

(2) อนาคตที่อาจเป็นไปได้ (Probable Futures) อนาคตที่มีความเป็นไปได้มากที่สุดจากการวิเคราะห์ข้อมูลและการคาดการณ์ โดยจะคำนวณช่วงค่าความเชื่อมั่น

(3) อนาคตที่สามารถเกิดขึ้นได้ (Plausible Futures) อนาคตที่สามารถเกิดขึ้นได้จริง โดยอ้างอิงจากข้อมูลและความรู้ที่มีอยู่ในปัจจุบัน

(4) อนาคตที่อาจเกิดขึ้นได้ (Possible Futures) อนาคตที่อาจเกิดขึ้นได้แม้ว่าจะยังไม่มีหลักฐานหรือองค์ความรู้ที่ยืนยันได้อย่างกว้างขวาง

(5) อนาคตที่เป็นไปไม่ได้ (Preposterous Futures) อนาคตที่ไม่สามารถเกิดขึ้นได้ เนื่องจากความขัดแย้งกับข้อเท็จจริงหรือข้อจำกัดต่าง ๆ

(6) อนาคตที่พึงประสงค์ (Preferable Futures) อนาคตที่ควรเกิดขึ้นตามแนวคิดที่มุ่งเน้นการสร้างสังคมที่ดีขึ้น เช่น สภาพแวดล้อมที่เหมาะสมและยั่งยืน

วัตถุประสงค์การมองอนาคต (สำนักงานนวัตกรรมแห่งชาติ (องค์การมหาชน), 2562)

การมองอนาคตเป็นกระบวนการศึกษาสภาพการณ์และเตรียมความพร้อมเพื่อรับมือกับการเปลี่ยนแปลงในอนาคต โดยใช้วิธีการหรือเครื่องมือที่ช่วยในการวิเคราะห์และออกแบบอนาคตที่พึงประสงค์ เนื่องจากอนาคตไม่สามารถคาดการณ์ได้อย่างแม่นยำเสมอไป จึงจำเป็นต้องศึกษาและเข้าใจระบบต่างๆ อย่างเป็นระบบเพื่อการมองอนาคตในสองแนวทางหลัก ได้แก่

(1) การวิเคราะห์ (Analyze) มุ่งเน้นการใช้ระเบียบวิธีการศึกษาเพื่อตรวจสอบแนวโน้มและความท้าทาย การวิเคราะห์ครอบคลุมทั้งระยะสั้น (3-5 ปี) และระยะยาว (8-10 ปี) โดยใช้ข้อมูลจริงและประเมินความเป็นไปได้ของอนาคต

(2) การออกแบบ (Design) เน้นการสร้างภาพของอนาคตที่ต้องการ โดยอาจมีระยะเวลาที่หลากหลาย เช่น ระยะสั้น (1-20 ปี) หรือระยะยาวมากกว่า 20 ปี ทั้งนี้เพื่อตอบสนองต่อการเปลี่ยนแปลงที่คาดหวังในอนาคต

การสำรวจสภาพแวดล้อมเชิงลึก (Deep Horizon Scanning)

เป็นเทคนิคการวิเคราะห์อนาคตที่เน้นสำรวจปัจจัยภายในและภายนอกที่ส่งผลกระทบต่ออนาคต เพื่อใช้ในการวิเคราะห์และวางแผนสำหรับการเปลี่ยนแปลงที่อาจเกิดขึ้น โดยการสำรวจสามารถทำได้ผ่านเทคนิคต่าง ๆ ได้แก่ (Curry and Hodgson, 2008)

(1) เทคนิค STEEP (Social, Technological, Environmental, Economic, Political) เทคนิคนี้วิเคราะห์สภาพแวดล้อมใน 5 ด้านหลัก:

Social (สังคม) วิเคราะห์ปัจจัยทางสังคม เช่น โครงสร้างประชากร แนวโน้มการใช้ชีวิต ค่านิยม และพฤติกรรมของผู้คนในสังคม

Technological (เทคโนโลยี) พิจารณานวัตกรรมและเทคโนโลยีใหม่ ๆ ที่อาจมีผลกระทบต่อการค้าเงินธุรกิจหรือการพัฒนาเศรษฐกิจ

Environmental (สิ่งแวดล้อม) วิเคราะห์ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติ การเปลี่ยนแปลงสภาพอากาศ ทรัพยากรธรรมชาติ และกฎระเบียบด้านสิ่งแวดล้อม

Economic (เศรษฐกิจ) สำรวจปัจจัยทางเศรษฐกิจ เช่น ภาวะตลาด การเงิน การลงทุน แนวโน้มการเติบโต หรือการชะลอตัวของเศรษฐกิจ

Political (การเมือง) วิเคราะห์สภาพแวดล้อมทางการเมือง เช่น นโยบายของรัฐบาล กฎระเบียบ และเสถียรภาพทางการเมือง

(2) เทคนิค PEST (Political, Economic, Social, Technological) เทคนิคนี้วิเคราะห์สภาพแวดล้อมใน 4 ด้านหลัก:

Political (การเมือง) วิเคราะห์กฎหมาย นโยบายรัฐบาล ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ หรือปัจจัยการเมืองที่มีผลกระทบต่อการค้าเงินธุรกิจ

Economic (เศรษฐกิจ) พิจารณาปัจจัยด้านเศรษฐกิจ เช่น อัตราเงินเฟ้อ ดอกเบี้ย การเติบโตทางเศรษฐกิจ และนโยบายการเงิน

Social (สังคม) วิเคราะห์แนวโน้มประชากร วัฒนธรรม และการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของสังคม

Technological (เทคโนโลยี): วิเคราะห์ความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีที่อาจมีผลกระทบต่อธุรกิจและอุตสาหกรรม

(3) เทคนิค PESTEL (Political, Economic, Social, Technological, Environmental, Legal) เป็นการขยายจาก PEST โดยเพิ่มการวิเคราะห์ในด้าน ดังต่อไปนี้

Environmental (สิ่งแวดล้อม) วิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงสภาพอากาศ ทรัพยากรธรรมชาติ และกฎระเบียบด้านสิ่งแวดล้อม

Legal (กฎหมาย): พิจารณากฎหมายที่มีผลกระทบต่อธุรกิจ เช่น กฎหมายแรงงาน การจดสิทธิบัตร หรือกฎระเบียบต่าง ๆ

(4) เทคนิค PESTELO (Political, Economic, Social, Technological, Environmental, Legal, Organization) ขยายจาก PESTEL โดยเพิ่มการวิเคราะห์ในด้าน ต่อไปนี้

Organization (องค์กร): วิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่าง การดำเนินงานขององค์กรและการเปลี่ยนแปลงภายนอกที่มีผลกระทบต่อโครงสร้างการจัดการ การบริหารทรัพยากร หรือการปรับตัวขององค์กรในการแข่งขัน

แนวทางการมองอนาคต (Foresight Path Way) (สำนักงานนวัตกรรมแห่งชาติ (องค์การมหาชน), 2562)

แนวทางการมองอนาคตสามารถจัดเป็น 4 แนวทางหลัก ได้แก่

(1) การออกแบบอนาคตที่ยังไม่มีโครงสร้างชัดเจน โดยเริ่มด้วยการสร้างแนวคิดและจินตนาการ (Ideation) เพื่อพัฒนาภาพรวมของอนาคตที่ยังไม่เป็นรูปธรรมชัดเจน โดยใช้การคิดเชิงสร้างสรรค์และการคาดการณ์เพื่อออกแบบอนาคตที่ยืดหยุ่น

(2) การออกแบบอนาคตที่มีโครงสร้างชัดเจน ใช้การกำหนดทิศทางอนาคต (Formulation) เพื่อทำให้แนวทางอนาคตมีความชัดเจนและสอดคล้องกับข้อมูลปัจจุบัน เป็นการวางรากฐานสำหรับการดำเนินการที่มีทิศทางชัดเจน

(3) การวิเคราะห์อนาคตที่ยังไม่มีโครงสร้างชัดเจน นำข้อมูลที่มีอยู่มาผสมผสานกับ การสอบเทียบข้อมูลกับโมเดลทำนายอนาคต (Calibration) เพื่อสร้างความเข้าใจที่ลึกซึ้งขึ้น แม้โครงสร้างของอนาคตยังไม่แน่นอนก็ตาม

(4) การวิเคราะห์อนาคตที่มีโครงสร้างชัดเจน ใช้การวิเคราะห์ข้อมูลเพื่อทำนายอนาคต (Projection) โดยอิงจากข้อมูลที่ชัดเจน เพื่อทำนายแนวโน้มและเหตุการณ์ที่อาจเกิดขึ้นอย่างแม่นยำ

3) แนวคิดการสร้างและวิเคราะห์ฉากทัศน์แห่งอนาคต (Future Scenario Building and Analysis)

เนื่องจากการศึกษาผลกระทบและแนวทางการพัฒนาและส่งเสริมอาชีพภายใต้สถานการณ์สังคมผู้สูงอายุบนพื้นที่สูงมีเป้าหมายในการศึกษาผลกระทบของสังคมผู้สูงอายุต่อการประกอบอาชีพของผู้สูงวัยและประชากรแรงงานวัยทดแทนในโครงการพัฒนาพื้นที่สูงแบบโครงการหลวง และพัฒนาข้อเสนอแนะเชิงกลยุทธ์ในการส่งเสริมอาชีพของเกษตรกรวัยผู้สูงอายุและประชากรแรงงานวัยทดแทนให้สามารถยกระดับขีดความสามารถในการประกอบอาชีพบนพื้นที่สูง เมื่อนำแนวคิดการมองอนาคตมาเป็นฐานในการวิเคราะห์นโยบายหรือกลยุทธ์ดังกล่าว จึงสอดคล้องกับวิธีการของเครื่องมือ

การมองอนาคตคือ การสร้างและวิเคราะห์ฉากทัศน์แห่งอนาคต (Future Scenario Building and Analysis) ที่มีจุดมุ่งหมายเพื่อสร้างมโนภาพเกี่ยวกับสถานการณ์ในอนาคตที่มี “ความเป็นไปได้” และการพิจารณา “ความไม่แน่นอน” ของปัจจัยต่าง ๆ เป็นกระบวนการสำคัญในการพัฒนาข้อเสนอแนะเชิงกลยุทธ์เพื่อส่งเสริมอาชีพของเกษตรกรวัยประชากรแรงงานวัยทดแทนและผู้สูงอายุในพื้นที่สูง โดยช่วยให้สามารถมองเห็นทิศทางและผลกระทบในอนาคต ซึ่งมีความสำคัญต่อการตัดสินใจและการวางแผนการพัฒนาอาชีพ การวิเคราะห์ความเป็นไปได้อาจช่วยในการพัฒนากลยุทธ์ที่หลากหลายและสอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงในด้านสังคม เศรษฐกิจ และสิ่งแวดล้อม ขณะเดียวกัน การพิจารณาความไม่แน่นอนจะช่วยระบุความเสี่ยงและความท้าทายที่อาจเกิดขึ้น ทำให้สามารถเตรียมความพร้อมและปรับกลยุทธ์ได้อย่างเหมาะสม การสร้างมโนภาพในลักษณะนี้จึงเป็นเครื่องมือที่มีคุณค่าในการบริหารจัดการอนาคตอย่างมีประสิทธิภาพ ส่งผลดีต่อการยกระดับคุณภาพชีวิตของเกษตรกรวัยประชากรแรงงานวัยทดแทนและผู้สูงอายุในพื้นที่สูงอย่างยั่งยืน โดยรายละเอียด “การสร้างและวิเคราะห์ฉากทัศน์แห่งอนาคต” มีดังต่อไปนี้

นิยาม

สำนักงานนวัตกรรมแห่งชาติ (องค์การมหาชน) (2562) กล่าวถึงความหมายของ ฉากทัศน์ว่าเป็นภาพจำลองของสถานการณ์ในอนาคตที่อาจเกิดขึ้นได้หลายรูปแบบ โดยสร้างขึ้นจากการวิเคราะห์ข้อมูลปัจจุบัน ข้อมูลในอดีต และแนวโน้มต่างๆ เพื่อนำมาใช้ในการวางแผนและตัดสินใจในอนาคต

Kahn and Wiener (1967) นิยามฉากทัศน์เป็นเสมือนวิธีการในการคาดการณ์ที่ใช้ในการศึกษาความเป็นไปได้ของอนาคต โดยการสร้างสถานการณ์จำลองเพื่อช่วยให้ผู้ตัดสินใจสามารถเตรียมความพร้อมต่อสถานการณ์ที่อาจเกิดขึ้น โดยเน้นการใช้เทคนิคที่วิเคราะห์ปัจจัยที่มีผลต่ออนาคต

Michel Gode (2000) กล่าวถึง ฉากทัศน์ ถือเป็นเครื่องมือที่ใช้ในการวางแผนกลยุทธ์ โดยมุ่งเน้นไปที่การวิเคราะห์สถานการณ์ที่เป็นไปได้หลายแบบ เพื่อให้ผู้วางแผนสามารถตัดสินใจได้อย่างรอบคอบและมีการจัดการความเสี่ยง

Bertrand and Meyer (2001) ให้นิยามว่า ฉากทัศน์ เป็นเครื่องมือที่ใช้ในการจัดการความซับซ้อนและความไม่แน่นอนของอนาคต ผ่านการสร้างและสำรวจภาพลักษณ์ของสถานการณ์ที่เป็นไปได้ เพื่อให้ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องสามารถตัดสินใจในเชิงกลยุทธ์ได้ดีขึ้น โดยคำนึงถึงแนวโน้มและปัจจัยที่อาจเปลี่ยนแปลง

กล่าวโดยสรุป ฉากทัศน์ หมายถึง ภาพจำลองของสถานการณ์ในอนาคตที่อาจเกิดขึ้นได้หลายรูปแบบ โดยสร้างจากการวิเคราะห์ข้อมูลในอดีต ปัจจุบัน และแนวโน้มต่าง ๆ เพื่อใช้ในการวางแผนและตัดสินใจเชิงกลยุทธ์ในอนาคต โดยเน้นการคาดการณ์ความเป็นไปได้หลายด้าน เพื่อช่วยให้ผู้ตัดสินใจสามารถเตรียมพร้อมรับมือกับความไม่แน่นอนและความซับซ้อนที่อาจเกิดขึ้นในอนาคตอย่างรอบคอบ

ประเภทฉากทัศน์

(1) ภาพพื้นฐานประวัติศาสตร์ (Historically-based Scenario หรือ Future History) หมายถึง ฉากทัศน์ที่พัฒนาโดยการวิเคราะห์ข้อมูลและทิศทางที่เปลี่ยนแปลงจากอดีตไปสู่ปัจจุบัน เพื่อคาดการณ์ความต่อเนื่องของเหตุการณ์และแนวโน้มในปัจจุบันที่จะส่งผลกระทบต่ออนาคต

(2) ภาพแห่งอนาคต (Images of the Future) หมายถึง ฉากทัศน์ที่มุ่งเน้นการบรรยายเกี่ยวกับสถานการณ์ในอนาคตโดยเฉพาะ โดยไม่ให้รายละเอียดที่ชัดเจนเกี่ยวกับโอกาส ความท้าทาย และปัจจัยต่างๆ ที่มีผลต่อการเกิดขึ้นของอนาคตดังกล่าว

ประโยชน์ของการสร้างฉากทัศน์

ฉากทัศน์เป็นการสร้าง "ทางเลือก" หรือ "สถานการณ์แห่งอนาคต" ที่สามารถนำมาใช้ประกอบการตัดสินใจ การวางแผนกลยุทธ์ หรือการกำหนดนโยบาย เพื่อรองรับความเป็นไปได้และความไม่แน่นอนของอนาคต การสร้างฉากทัศน์ไม่เพียงแต่ช่วยให้เกิดความเข้าใจในทิศทางที่เป็นไปได้เท่านั้น แต่ยังช่วยเตรียมความพร้อมในการรับมือกับสถานการณ์ต่างๆ ที่อาจเกิดขึ้น โดยเฉพาะในสภาวะแวดล้อมที่มีความไม่แน่นอนสูง โดยการสร้างและวิเคราะห์ฉากทัศน์จึงมีความเหมาะสมกับการใช้ประโยชน์ในสถานการณ์ต่อไปนี้

(1) การสำรวจทิศทางที่เปลี่ยนแปลงจากอดีตถึงปัจจุบันและอนาคตที่มีความเป็นไปได้ เป็นการใช้ฉากทัศน์ช่วยในการวิเคราะห์ทิศทางที่เปลี่ยนแปลงและแนวโน้มต่างๆ ที่เริ่มตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน เพื่อคาดการณ์ว่าทิศทางเหล่านั้นจะพัฒนาไปอย่างไรในอนาคต ซึ่งเป็นประโยชน์สำหรับการเตรียมการวางแผนที่รอบคอบและครอบคลุมมุมมองหลายด้าน

(2) การวางแผนยุทธศาสตร์ระยะยาวในระดับชุมชนหรือประเทศ การสร้างฉกทัศน์ช่วยให้การวางแผนยุทธศาสตร์ระยะยาว เช่น การจัดทำแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ มีความยืดหยุ่นและครอบคลุมทุกปัจจัยที่อาจส่งผลกระทบต่อในระยะยาว เป็นเครื่องมือสำคัญในการประเมินทิศทางและกำหนดเป้าหมายที่ชัดเจนสำหรับอนาคต

(3) กระบวนการตัดสินใจในระดับยุทธศาสตร์องค์กร ฉกทัศน์ช่วยองค์กรในระดับยุทธศาสตร์ในการกำหนดแผนและกลยุทธ์ที่เหมาะสม โดยเฉพาะในสภาวะแวดล้อมทางธุรกิจที่มีความไม่แน่นอนสูง ตัวอย่างเช่น การพัฒนากลยุทธ์ทางธุรกิจหรือแผนงานวิจัยและพัฒนา การใช้ฉกทัศน์ทำให้ผู้บริหารสามารถประเมินสถานการณ์ต่างๆ และปรับเปลี่ยนแนวทางให้เหมาะสมกับความเสี่ยงและโอกาสที่อาจเกิดขึ้น

(4) การวางแผนในระดับปฏิบัติการขององค์กร ในระดับปฏิบัติการขององค์กร เช่น แผนบริหารอัตรากำลังและพัฒนาศักยภาพบุคลากร หรือแผนบริหารความเสี่ยง ฉกทัศน์มีบทบาทสำคัญในการเตรียมการจัดการปัญหาและความท้าทายที่อาจเกิดขึ้นในอนาคต การใช้ฉกทัศน์ในระดับนี้ช่วยให้แผนการปฏิบัติการมีความพร้อมและมีความสามารถในการตอบสนองต่อสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงได้อย่างมีประสิทธิภาพ

สิ่งสนับสนุนในการสร้างและวิเคราะห์ฉกทัศน์ สามารถสรุปเป็น 3 ประเด็นหลัก ได้แก่

(1) ข้อมูลปัจจัยสภาพแวดล้อมที่เกี่ยวข้อง การสร้างและวิเคราะห์ฉกทัศน์จำเป็นต้องอาศัยข้อมูลที่ครอบคลุมเกี่ยวกับปัจจัยที่ส่งผลกระทบต่อองค์กรหรือประเด็นที่เกี่ยวข้อง เช่น ข้อมูลด้านเศรษฐกิจ เทคโนโลยี และแนวโน้มพฤติกรรมผู้บริโภค ข้อมูลเหล่านี้ต้องผ่านกระบวนการวิเคราะห์อย่างละเอียดในทุกมิติ เพื่อให้ได้ภาพที่ชัดเจนของสถานการณ์ปัจจุบันและทิศทางในอนาคต

(2) ความมุ่งมั่นของผู้นำองค์กร การสนับสนุนจากผู้นำองค์กรเป็นสิ่งจำเป็นในการสร้างฉกทัศน์ ไม่ว่าจะเป็นในด้านงบประมาณ เวลา หรือความมุ่งมั่นในการนำผลวิเคราะห์ไปปรับใช้เป็นแผนกลยุทธ์หรือแนวนโยบาย การสนับสนุนอย่างต่อเนื่องช่วยให้กระบวนการนี้มีความสำเร็จและส่งผลต่อการพัฒนาในระยะยาว

(3) การสื่อสารที่มีประสิทธิภาพ การสร้างฉกทัศน์ต้องอาศัยการสื่อสารที่ดีเพื่อประสานความร่วมมือและการระดมความคิดจากทุกภาคส่วน โดยเฉพาะในกรณีของฉกทัศน์ชุมชนหรือระดับประเทศ การสื่อสารที่มีประสิทธิภาพช่วยให้ทุกฝ่ายมีส่วนร่วมในการกำหนดเป้าหมายและสร้างฉกทัศน์ที่มีความเป็นไปได้และสามารถนำไปปฏิบัติได้จริง

ขั้นตอนการสร้างและวิเคราะห์ฉกทัศน์

การสร้างและวิเคราะห์ฉกทัศน์ควรดำเนินการผ่านกระบวนการมีส่วนร่วม (Participatory Process) โดยเปิดโอกาสให้ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียจากทุกภาคส่วนเข้ามามีส่วนร่วมในการพิจารณาและเสนอความคิดเห็น ซึ่งอาจจัดในรูปแบบการประชุมเชิงปฏิบัติการ (Workshop) หรือการประชุมสนทนากลุ่ม (Focus Group) ทั้งนี้ควรจัดประชุมหลายครั้งเพื่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นและการวิเคราะห์ที่รอบด้านและครอบคลุมทุกมิติ ในแต่ละครั้งควรจำกัดจำนวนผู้เข้าร่วมไม่เกิน 30 คน เพื่อให้ทุกคนมีโอกาสมีส่วนร่วมอย่างเต็มที่ในการคิด วิเคราะห์ และวิพากษ์ฉกทัศน์ จนสามารถนำไปสู่ข้อสรุปที่ชัดเจนเกี่ยวกับทิศทางในอนาคต รวมถึงข้อเสนอแนะเชิงนโยบายที่มีความเป็นไปได้ในเชิงปฏิบัติ โดยมีขั้นตอนต่อไปนี้ (สำนักงานนวัตกรรมแห่งชาติ (องค์การมหาชน), 2562)

ขั้นตอนที่ 1 กำหนดหัวข้อหรือประเด็นคำถาม โดยการระดมสมองเพื่อกำหนดขอบเขตของหัวข้อหรือประเด็นคำถามที่ต้องการสร้างฉกทัศน์ให้มีความชัดเจน หากหัวข้อมีความชัดเจนอยู่แล้ว ผู้เข้าร่วมสามารถเสนอประเด็นคำถามที่เกี่ยวข้องกับผลกระทบที่หัวข้อนั้นอาจมีต่อบุคคล องค์กร ชุมชน หรือระดับโลก เพื่อให้การอภิปรายมีทิศทางและเน้นไปที่ประเด็นสำคัญที่เกี่ยวข้องกับอนาคต

ขั้นตอนที่ 2 เลือกขอบเขตเวลา (Time Horizon) การเลือกขอบเขตเวลาสำหรับฉกทัศน์มีความสำคัญในการป้องกันไม่ให้เกิดการวิเคราะห์เน้นไปที่เหตุการณ์ในอดีตมากเกินไป ซึ่งอาจทำให้เกิด "ฉกทัศน์แห่งอนาคตที่ถูกใช้แล้ว" หรือการคาดการณ์ที่ไม่มีการเปลี่ยนแปลงมากนัก การแบ่งกลุ่มย่อยเพื่อให้ผู้เข้าร่วมประชุมอภิปรายเกี่ยวกับปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับบริบทสภาพแวดล้อมและอนาคต จะช่วยให้เข้าใจถึงการเปลี่ยนแปลงในทุกมิติอย่างครอบคลุมมากขึ้น นอกจากนี้ ผู้ควบคุมการประชุมอาจใช้สื่อภาพ วิดีทัศน์ หรือคำถามเพื่อกระตุ้นความคิดและการแลกเปลี่ยนประสบการณ์

ตัวอย่างในบริบทพื้นที่สูง

ในกรณีของการสร้างฉกทัศน์สำหรับการพัฒนาทางเลือกอาชีพในพื้นที่สูง ควรเลือกช่วงเวลา เช่น 10-20 ปีข้างหน้า โดยให้กลุ่มผู้เข้าร่วมอภิปรายถึงผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ เทคโนโลยีใหม่ หรือการพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่สูง เช่น แนวทางการอนุรักษ์ดินและน้ำ การเปลี่ยนแปลงของตลาดสินค้าเกษตร หรือการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานในอนาคต

ขั้นตอนที่ 3 การวิเคราะห์ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อฉกทัศน์ (Influential Factor)

เป็นการคัดเลือกปัจจัยเพื่อนำมาวิเคราะห์ผลกระทบต่อฉกทัศน์นั้น ควรพิจารณาปัจจัย 2 ประเภท ได้แก่

(1) ปัจจัยที่มีพลวัตสูง (Dynamic) ปัจจัยเหล่านี้มีลักษณะของความไม่แน่นอนสูงและมีอิทธิพลสำคัญต่ออนาคต โดยปัจจัยดังกล่าวเรียกว่าปัจจัยขับเคลื่อน (Driver) ซึ่งมีความแตกต่างกันในแต่ละฉกทัศน์เพื่อสะท้อนถึงการเปลี่ยนแปลงและความหลากหลายของอนาคตอย่างเหมาะสม

(2) ปัจจัยที่คงที่และมีความเป็นไปได้สูง (Static and Highly Possible) ปัจจัยเหล่านี้มีแนวโน้มที่จะเกิดขึ้นแน่นอนและมีอิทธิพลสูงต่ออนาคตเช่นเดียวกัน โดยเรียกว่าปัจจัยคงที่ (Constant) ซึ่งในทุกฉกทัศน์จะต้องมีปัจจัยเหล่านี้เหมือนกัน เนื่องจากถือเป็นสิ่งที่ไม่เปลี่ยนแปลงและสามารถคาดการณ์ได้อย่างมีเหตุผล

ในการวิเคราะห์ปัจจัยเหล่านี้ ควรพิจารณาใน 2 มิติหลัก ได้แก่

(1) ระดับความสำคัญ (Degree of Importance) พิจารณาว่าปัจจัยนั้นมีอิทธิพลต่อฉกทัศน์ในระดับใด โดยวัดความสำคัญของปัจจัยที่มีต่อการกำหนดทิศทางและผลลัพธ์ของอนาคต

(2) ความเป็นไปได้ที่ปัจจัยนั้นจะเกิดขึ้น (Degree of Certainty) ประเมินความน่าจะเป็นที่ปัจจัยดังกล่าวจะเกิดขึ้นจริงในอนาคต โดยพิจารณาถึงปัจจัยต่าง ๆ ที่อาจส่งผลต่อความเป็นไปได้ในการเกิดขึ้นของปัจจัยนั้น

ตารางไขว้ (Cross-Impact Matrix) จัดทำขึ้นเพื่อวิเคราะห์ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อฉกทัศน์ เพื่อช่วยให้มองเห็นภาพรวมของปัจจัยต่าง ๆ ที่มีผลต่ออนาคตได้อย่างชัดเจนขึ้น

โดยการวิเคราะห์จะพิจารณาจาก 2 มิติหลัก ได้แก่ ระดับความสำคัญ (Degree of Importance) และความเป็นไปได้ (Degree of Certainty) โดยสามารถสร้างตารางไขว้ดังนี้:

	ความเป็นไปได้สูง (High Certainty)	ความเป็นไปได้ต่ำ (Low Certainty)
อิทธิพลสูง (High Influence)	ปัจจัยคงที่ (Constant) เช่น กฎหมาย เทคโนโลยีปัจจุบันที่ส่งผลต่ออนาคต	ปัจจัยขับเคลื่อน (Driver) เช่น การเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ นวัตกรรมใหม่ๆ
อิทธิพลต่ำ (Low Influence)	ปัจจัยที่ไม่สำคัญต่อการเปลี่ยนแปลง เช่น การปรับเปลี่ยนเล็กน้อยในนโยบาย	ปัจจัยที่อาจไม่ส่งผลกระทบมาก เช่น ความสนใจของผู้บริโภคที่คาดเดาได้ยาก
<p>คำอธิบาย</p> <p>(1) ปัจจัยคงที่ (Constant) ปัจจัยเหล่านี้มีความแน่นอนสูงและอิทธิพลมาก เช่น กฎหมายที่มีอยู่แล้ว หรือเทคโนโลยีที่ใช้แพร่หลาย ปัจจัยเหล่านี้ควรนำมาพิจารณาในทุกฉากทัศน์เพราะจะเกิดขึ้นแน่นอน</p> <p>(2) ปัจจัยขับเคลื่อน (Driver) ปัจจัยเหล่านี้มีอิทธิพลสูงแต่ไม่แน่นอน เช่น การเปลี่ยนแปลงของสภาพภูมิอากาศ นวัตกรรมใหม่ๆ หรือความเปลี่ยนแปลงของสังคม ปัจจัยเหล่านี้จะต้องแตกต่างกันในแต่ละฉากทัศน์ เพื่อสร้างความแตกต่างและความหลากหลาย</p> <p>(3) ปัจจัยที่ไม่สำคัญ ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่ำและอาจไม่ส่งผลกระทบอย่างมีนัยสำคัญต่ออนาคต เช่น การปรับเปลี่ยนเล็กน้อยในโครงสร้างองค์กร ไม่ควรให้ความสำคัญมาก</p> <p>(4) ปัจจัยที่มีอิทธิพลน้อยและไม่แน่นอน ปัจจัยเหล่านี้มักจะไม่ส่งผลกระทบมาก ควรพิจารณาให้รอบคอบว่าเหมาะสมที่จะตัดออกหรือไม่</p>		

ขั้นตอนที่ 4 กำหนดทางเลือก (Alternative) ในขั้นตอนนี้จะทำการวิเคราะห์ "ปัจจัยขับเคลื่อน" ที่มีความสอดคล้องกันในสองกรณี ได้แก่

(1) กรณีที่ปัจจัยนั้นจะเกิดขึ้น ในกรณีนี้จะต้องพิจารณาผลกระทบที่อาจเกิดขึ้นเมื่อปัจจัยดังกล่าวเกิดขึ้นอย่างแน่นอน ซึ่งจะรวมถึงการวิเคราะห์ผลกระทบในด้านต่าง ๆ เช่น เศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม รวมถึงการเปลี่ยนแปลงที่อาจเกิดขึ้นในตลาดและนโยบายที่เกี่ยวข้อง

(2) กรณีที่ปัจจัยนั้นไม่เกิดขึ้น ในกรณีนี้จะต้องวิเคราะห์ว่า หากปัจจัยขับเคลื่อนนั้นไม่เกิดขึ้น จะมีผลกระทบอะไรบ้างต่อบริษัทที่เกี่ยวข้อง โดยอาจรวมถึงการพิจารณาถึงความเสี่ยงที่อาจเกิดขึ้นและโอกาสในการพัฒนาในอนาคต

ขั้นตอนที่ 5 การสร้างเข็มทิศฉากทัศน์แห่งอนาคต (Future Compass) มีวัตถุประสงค์ในการคัดเลือกปัจจัยขับเคลื่อนที่สำคัญที่สุดจำนวน 2 ปัจจัยจากขั้นตอนที่ 4 เพื่อใช้ในการกำหนดแกน X และแกน Y โดยจุดกึ่งกลางของแกนทั้งสองจะเป็นตัวแทนของสถานการณ์ปัจจุบัน ขณะที่วงกลมเส้นประจะใช้แสดงขอบเขตของระยะเวลาที่กำหนดสำหรับการศึกษานานาชาติ (Time Horizon) ผลลัพธ์ที่ได้จากกระบวนการนี้คือการสร้างเข็มทิศฉากทัศน์แห่งอนาคต ซึ่งจะถูกแบ่งออกเป็น 4 ควอดแดรนต์ (Quadrants) แต่ละควอดแดรนต์จะเป็นตัวแทนของฉากทัศน์ (Scenario) ที่สามารถนำไปวิเคราะห์ต่อยอดในกระบวนการถัดไป

ขั้นตอนที่ 6 การสร้างเรื่องเล่า สำหรับแต่ละฉากทัศน์ (Narrative) เรื่องเล่าถือเป็นหัวใจสำคัญของการวิเคราะห์ฉากทัศน์ เรื่องเล่าที่มีข้อมูลครบถ้วนและเรียงเรียงลำดับ

ความคิดอย่างชัดเจนจะช่วยให้สามารถวิเคราะห์ฉากทัศน์และมองเห็นอนาคตได้อย่างมีประสิทธิภาพ คุณลักษณะของเรื่องเล่าที่ดีควรประกอบด้วย

- (1) การอธิบายและให้ข้อมูลปัจจัยขับเคลื่อนอย่างชัดเจน ครอบคลุมทุกด้านของการเปลี่ยนแปลง
- (2) การนำเสนอความสัมพันธ์เชิงเหตุผล (Causal Relations) ระหว่างปัจจัยคงที่และปัจจัยขับเคลื่อน โดยไม่เรียงตามลำดับเวลา (Chronological Order)
- (3) การสะท้อนผลกระทบที่อาจเกิดขึ้นต่อประเด็นที่กำลังวิเคราะห์อย่างรอบด้าน
- (4) เรื่องเล่าจากฉากทัศน์ควรมี "ชื่อเรื่อง (Title)" ที่น่าสนใจและสะท้อนเนื้อหาสาระโดยสังเขปของฉากทัศน์

4) แนวคิดพหุพลัง (Active Aging) (World Health Organization (2002))

“พหุพลัง” เป็นแนวคิดที่สนับสนุนให้ผู้สูงอายุสามารถเลือกใช้ชีวิตในวัยชราอย่างมีคุณภาพ โดยให้ความสำคัญกับการดูแลทั้งร่างกาย สังคม และจิตใจของตนเองในระหว่างการเดินทางผ่านช่วงวัยที่มีอายุมากขึ้น ซึ่งแบ่งเป็น 3 ด้านหลัก ได้แก่ ด้านสุขภาพ ด้านการมีส่วนร่วม และด้านความมั่นคง โดยแต่ละด้านมีตัวชี้วัดที่เสนอโดยสำนักงานสถิติแห่งชาติ (2560) ดังนี้

1. ด้านสุขภาพ มี 6 ตัวชี้วัด ประกอบด้วย การประเมินสุขภาพกายของตนเอง ความสุข ความสามารถในการทำกิจวัตรประจำวันและการเคลื่อนไหว ความสามารถในการมองเห็น ความสามารถในการได้ยิน และพฤติกรรมการออกกำลังกาย
2. ด้านการมีส่วนร่วม มี 4 ตัวชี้วัด ประกอบด้วย การมีงานทำ การเข้าร่วมชมรม/กลุ่มผู้สูงอายุ การเข้าร่วมกิจกรรมหมู่บ้าน/ชุมชน และการดูแลบุคคลในครัวเรือน
3. ด้านความมั่นคง มี 4 ตัวชี้วัด ประกอบด้วย ความเพียงพอของรายได้ การเป็นเจ้าของที่อยู่อาศัย ลักษณะการอยู่อาศัย และสภาพแวดล้อมในการอยู่อาศัยที่ปลอดภัย

5) แนวคิดการพัฒนาเทคโนโลยีแบบมีส่วนร่วม (Participatory Technology Development: PTD)

การพัฒนาเทคโนโลยีแบบมีส่วนร่วม (Participatory Technology Development: PTD) เป็นแนวคิดที่ส่งเสริมการพัฒนาเทคโนโลยีและนวัตกรรมที่มุ่งตอบสนองต่อความต้องการของชุมชนท้องถิ่น โดยเฉพาะชุมชนเกษตรกรรม ผ่านกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชน ผู้เชี่ยวชาญ และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง แนวคิด PTD ได้รับการพัฒนาขึ้นเพื่อสนับสนุนการสร้างเทคโนโลยีที่สอดคล้องกับบริบทเฉพาะของท้องถิ่น เพิ่มความยั่งยืน และลดการพึ่งพาเทคโนโลยีภายนอก โดยชุมชนมีบทบาทหลักในทุกขั้นตอนของการพัฒนาและประเมินผล เพื่อให้เกิดการมีส่วนร่วมอย่างแท้จริงและพัฒนาทักษะในการจัดการปัญหาอย่างยั่งยืน (Veldhuizen *et al.*, (1997))

กระบวนการหลักของแนวคิดการพัฒนาเทคโนโลยีแบบมีส่วนร่วม

การพัฒนาเทคโนโลยีแบบมีส่วนร่วม (Participatory Technology Development หรือ PTD) ประกอบด้วยขั้นตอนที่มีโครงสร้างและเป็นระบบ โดยเน้นการมีส่วนร่วมจากชุมชนเพื่อสร้างนวัตกรรมที่เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมและความต้องการในท้องถิ่น ซึ่งมีขั้นตอนที่สำคัญ ดังนี้ (ยศ บริสุทธิ์, 2558)

1) การเลือกพื้นที่เป้าหมาย: ในขั้นแรกต้องระบุและเลือกพื้นที่ศึกษา โดยอาจพิจารณาจากพื้นที่ตามนโยบายที่เกี่ยวข้อง หรือพื้นที่ที่ผู้ศึกษามีประสบการณ์หรือปฏิบัติงานอยู่ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับเกณฑ์และเงื่อนไขที่ผู้ศึกษาใช้เพื่อเลือกพื้นที่ที่สอดคล้องกับประเด็นปัญหา ซึ่งจะเป็นการประเมินเบื้องต้นว่าสภาพแวดล้อมของชุมชนเอื้อต่อการทดสอบเทคโนโลยีที่กำลังพัฒนาหรือไม่

2) การศึกษาข้อมูลชุมชน: ขั้นตอนนี้เป็นการศึกษาลักษณะของชุมชนทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม โดยการใช้ข้อมูลปฐมภูมิหรือการสัมภาษณ์สมาชิกชุมชน อาจใช้แบบสำรวจหรือแบบมีส่วนร่วมเพื่อทำความเข้าใจเงื่อนไขหรือข้อจำกัดที่มีอยู่ ตัวอย่างเช่น การศึกษาด้านการเกษตรที่ต้องทำความเข้าใจว่าทำไมเกษตรกรถึงเลือกใช้วิธีการบางอย่างและมีปัจจัยใดที่ส่งผลต่อการตัดสินใจนั้น

3) การวางแผนการทดสอบและการทดลอง: ขั้นตอนนี้อาศัยข้อมูลที่รวบรวมจากการศึกษาชุมชนเพื่อนำมาวางแผนการทดสอบหรือการทดลอง โดยใช้ความรู้ด้านการออกแบบการทดลองและสถิติ การวางแผนอาจรวมถึงวิธีการที่ชุมชนคุ้นเคยเป็นหนึ่งในตัวเลือกการทดลอง เพื่อให้สามารถเปรียบเทียบประสิทธิผลของวิธีการปัจจุบันกับวิธีการใหม่ ซึ่งอาจเป็นการออกแบบการทดลองในรูปแบบกึ่งทดลองหรือการทดลองจริง เพื่อเพิ่มความเชื่อถือได้ในผลลัพธ์

4) การทดสอบในสภาพจริง: หลังจากออกแบบการทดลองเสร็จสิ้น จะเป็นการดำเนินการทดสอบในสถานการณ์จริง โดยความร่วมมือจากชุมชนที่เข้าร่วมในการดำเนินการทดสอบ การประเมินผลลัพธ์จากการทดสอบครอบคลุมด้านวิชาการ เศรษฐกิจ และการยอมรับในสังคม การมีส่วนร่วมของชุมชนในการประเมินผลนี้เป็นสิ่งสำคัญ เพื่อประเมินว่าความเหมาะสมของเทคโนโลยีดังกล่าวสามารถตอบโจทย์ในบริบทของท้องถิ่นได้จริงหรือไม่

5) การปรับปรุงเทคโนโลยี: ข้อมูลและผลลัพธ์จากการทดสอบจะถูกนำมาประเมินและปรับปรุงเทคโนโลยีตามความเหมาะสม การปรับปรุงนี้พิจารณาจากผลการทดสอบและการประเมินที่เกิดขึ้นในชุมชน ก่อนที่จะแนะนำเทคโนโลยีสำหรับการใช้งานในวงกว้าง จำเป็นต้องพิจารณาว่าเทคโนโลยีดังกล่าวสอดคล้องกับบริบทชุมชนและสภาพแวดล้อมหรือไม่ เพื่อให้เกิดการยอมรับและใช้ได้อย่างยั่งยืน

6) การส่งเสริมและเผยแพร่เทคโนโลยี: เมื่อเทคโนโลยีได้รับการปรับปรุงจนเป็นที่ยอมรับของชุมชน ขั้นตอนที่สุดท้ายคือการส่งเสริมและเผยแพร่เทคโนโลยีนี้ในวงกว้าง ภายใต้เงื่อนไขและสภาพแวดล้อมที่คล้ายคลึงกัน เพื่อให้เทคโนโลยีสามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้ในพื้นที่อื่นที่มีความต้องการและสภาพแวดล้อมใกล้เคียงกัน

ข้อดีของ PTD

1) การตอบสนองต่อความต้องการ: แนวคิดการพัฒนาเทคโนโลยีแบบมีส่วนร่วมช่วยให้ชุมชนมีบทบาทสำคัญในการระบุปัญหาและความต้องการที่แท้จริง ทำให้เทคโนโลยีที่พัฒนามีความเหมาะสมกับบริบทท้องถิ่นและสามารถนำไปใช้ได้จริง

2) การเสริมสร้างความรู้และทักษะ: สมาชิกในชุมชนที่มีส่วนร่วมในการพัฒนาเทคโนโลยีจะได้รับการเรียนรู้และพัฒนาทักษะ ซึ่งจะช่วยเพิ่มความสามารถในการจัดการทรัพยากรและการพัฒนาชุมชนของตน

3) การสร้างความยั่งยืน: เนื่องจากการพัฒนาเทคโนโลยีเกิดจากการมีส่วนร่วมของชุมชน เทคโนโลยีที่พัฒนามักจะได้รับการยอมรับและนำไปใช้ในระยะเวลายาวมากกว่าเทคโนโลยีที่ถูกพัฒนาขึ้นจากภายนอก

4) การลดความเสี่ยง: การทดสอบเทคโนโลยีในสภาพจริงช่วยลดความเสี่ยงที่อาจเกิดจากการนำเทคโนโลยีใหม่มาใช้ ซึ่งสามารถทำให้เกิดการปรับปรุงและพัฒนาได้ตามความจำเป็น

ข้อจำกัดของ PTD

1) ต้องใช้เวลาและทรัพยากรมาก: การดำเนินการของแนวคิดการพัฒนาเทคโนโลยีแบบมีส่วนร่วมต้องใช้เวลาในการสร้างความร่วมมือและการศึกษาข้อมูลในชุมชน ซึ่งอาจทำให้การพัฒนาช้าและยากลำบาก โดยเฉพาะในชุมชนที่มีทรัพยากรจำกัด

2) ความซับซ้อนในการจัดการ: การรวมกลุ่มและการสร้างความเห็นพ้องต้องกันในชุมชนอาจมีความท้าทาย เนื่องจากสมาชิกในชุมชนอาจมีความคิดเห็นและความต้องการที่แตกต่างกัน

3) การพึ่งพาความร่วมมือจากภายนอก: ความสำเร็จของ PTD มักขึ้นอยู่กับ การสนับสนุนจากองค์กรหรือผู้เชี่ยวชาญภายนอก ซึ่งอาจส่งผลกระทบต่อความยั่งยืนของการพัฒนาหากการสนับสนุนลดลง

4) การประเมินผล: การวัดความสำเร็จของ PTD อาจเป็นเรื่องท้าทาย เนื่องจากผลลัพธ์มักไม่สามารถวัดได้โดยง่าย และต้องใช้วิธีการหลากหลายในการประเมิน ซึ่งอาจทำให้การวิเคราะห์ผลซับซ้อน

6) งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ศิวินา สุขอนันต์ (2563) ได้ดำเนินการวิจัยกลยุทธ์ส่งเสริมการทำงานของผู้สูงอายุไทย โดยมีเป้าหมายในการส่งเสริมให้ผู้ใหญ่และผู้สูงอายุมีงานทำเพื่อการพึ่งพาตนเองได้อย่างต่อเนื่องและยั่งยืน ภายใต้การใช้วิธีการวิจัยแบบผสมวิธี ซึ่งประกอบด้วย การวิจัยเชิงเอกสาร การวิจัยเชิงปริมาณ และการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยได้ประมวลข้อมูลทั้งหมดนำมาสู่การกำหนดกลยุทธ์ในการส่งเสริมการทำงาน 5 กลยุทธ์คือ (1) จัดทำฐานข้อมูลของผู้สูงอายุและกลไกในระดับพื้นที่ (2) สร้างค่านิยมในการส่งเสริมการทำงานของผู้สูงอายุ (3) ส่งเสริมการบูรณาการด้านการทำงานของผู้สูงอายุ (4) ส่งเสริม พัฒนาอาชีพให้ครบวงจร เพื่อการขับเคลื่อนการดำเนินงานด้านผู้สูงอายุ และ (5) พัฒนาระบบความคุ้มครองในการทำงานของผู้สูงอายุ

วิจักขณา หุตานนท์ และคณะ (2561) ได้ศึกษารูปแบบความสัมพันธ์เชิงสาเหตุประสิทธิผลของการฝึกอบรมเพื่อพัฒนา ทักษะอาชีพ ผู้สูงอายุ โดยใช้ระเบียบวิธีแบบผสมวิธี (mixed methodology) ระหว่างการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงปริมาณร่วมกับข้อมูลเชิงคุณภาพ ผลการศึกษาบ่งชี้ให้เห็นว่า แรงจูงใจจากการฝึกอบรมเป็นองค์ประกอบที่ส่งผลกระทบต่อประสิทธิผลของการฝึกอบรมเพื่อพัฒนาทักษะ อาชีพผู้สูงอายุ มากที่สุด รองลงมาคือ สภาพแวดล้อมการฝึกอบรม คุณลักษณะเฉพาะบุคคล และการออกแบบ การฝึกอบรม

วรรณวีร์ และคณะ (2561) ได้ศึกษาการพัฒนาทักษะการเรียนรู้สร้างสรรค์แบบองค์รวมสำหรับผู้สูงอายุในชนบทไทย: ด้านอาชีพ โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยแบบการวิจัยและพัฒนา (R and D) ซึ่งได้เสนอแนวทางพัฒนาทักษะการเรียนรู้สร้างสรรค์แบบองค์รวมด้านอาชีพของผู้สูงอายุในชนบทไทยที่ประกอบไปด้วย การสร้างผลิตภัณฑ์อาชีพที่หลากหลายเพิ่มขึ้น การสร้างมูลค่าเพิ่มโดยการออกแบบชิ้นงานสร้างสรรค์ที่สนองความต้องการของลูกค้า การพัฒนาผลิตภัณฑ์ที่เป็นการต่อยอดภูมิปัญญาที่มีอยู่ในท้องถิ่น การเพิ่มการประชาสัมพันธ์และช่องทางการจำหน่ายผลิตภัณฑ์ การสนับสนุนที่เพิ่มขึ้นจากหน่วยงานภาครัฐ และการจัดทำฐานข้อมูลด้านอาชีพของผู้สูงอายุเพื่อการสืบทอด แลกเปลี่ยนเรียนรู้ และสร้างเครือข่ายด้านอาชีพของผู้สูงอายุ อันจะก่อให้เกิดการพัฒนาการเรียนรู้สร้างสรรค์ด้านอาชีพของผู้สูงอายุอย่างยั่งยืน

พายุ (2564) ได้ศึกษาแนวทางการพัฒนาอาชีพสำหรับผู้สูงอายุของบ้านหนองบ่อ ตำบลหนองบ่อ อำเภอเมืองอุบลราชธานี จังหวัดอุบลราชธานี โดยใช้วิธีวิจัยแบบผสม ผลการศึกษาพบว่า แนวทางในการพัฒนาอาชีพสำหรับผู้สูงอายุเริ่มจากการตระหนักว่าผู้สูงอายุเป็นผู้ที่มีคุณค่าของชุมชน หากผู้สูงอายุสามารถมีรายได้เป็นของตนเอง ที่เพียงพอต่อค่าใช้จ่ายในชีวิตประจำวันและค่าใช้จ่ายในการดูแลสุขภาพ ไม่ต้องพึ่งพารายได้จากลูกหลานและเบี้ยยังชีพจากภาครัฐแล้วทำให้มีศักดิ์ศรี เกิดความภาคภูมิใจ ในตนเอง โดยผู้สูงอายุส่วนใหญ่ต้องการให้มีการรวมกลุ่มอาชีพต่าง ๆ ที่มีความเหมาะสมกับบริบทชุมชนของตนเองและให้มีความสอดคล้องกับสภาวะร่างกายของผู้สูงอายุด้วยเช่นกัน และผู้สูงอายุยังมีความสนใจที่จะเข้าร่วมฝึกอบรมอาชีพ ที่มีมาตรฐานเพื่อให้เกิดความรู้และทักษะในอาชีพที่จะทำให้มีรายได้เพิ่มสูงขึ้นเพียงพอที่เลี้ยงตนเองและครอบครัวได้ และต้องการมีเงินออมเพื่อใช้จ่ายในเวลาที่ไม่สามารถทำงานได้

นนทยา (2559) ได้ศึกษาแนวทางการสร้างอาชีพเพื่อเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจ ให้กับผู้สูงอายุ ในจังหวัดศรีสะเกษ โดยใช้วิธีการวิจัยแบบผสมผสาน (Mix Method) พบว่า แนวทางในการสร้างอาชีพเพื่อเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจให้กับผู้สูงอายุในจังหวัดศรีสะเกษ เพื่อขับเคลื่อนในการนำไปสู่ความสำเร็จ (Success Model) ใช้ PINS Model หรือโมเดลเข็มหมุด ประกอบด้วย ด้านการมีส่วนร่วม (Participation: P) ด้านความสนใจ ความถนัดของผู้สูงอายุ และผลประโยชน์ที่จะได้รับ (Interest: I) ด้านการสร้างเครือข่าย (Network: N) และด้านการสนับสนุนส่งเสริมจากภาครัฐและภาคเอกชน (Support: S)

จากการทบทวนวรรณกรรมงานวิจัยที่เกี่ยวข้องในข้างต้นเกี่ยวกับแนวทางการพัฒนาและส่งเสริมอาชีพสำหรับผู้สูงอายุซึ่งมีความแตกต่างกันในบริบทต่าง ๆ สามารถสรุปเพื่อแนวทางในการกำหนดตัวแปร รวมถึงระเบียบวิธีการวิจัย ซึ่งล้วนแต่มีเป้าหมายเพื่อเสริมสร้างความสามารถในการพึ่งพาตนเองและการพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้สูงอายุในสังคมที่กำลังเข้าสู่สังคมผู้สูงอายุอย่างสมบูรณ์ โดยใช้วิธีการวิจัยแบบผสมผสาน ทั้งการวิจัยเชิงปริมาณและคุณภาพ เพื่อนำเสนอแนวทางการพัฒนาทักษะอาชีพและการส่งเสริมการทำงานของผู้สูงอายุในรูปแบบที่หลากหลาย โดยประเด็นหลักที่พบใน คือ การจัดทำฐานข้อมูลผู้สูงอายุและการสร้างค่านิยมเชิงบวกในการทำงานของผู้สูงอายุ ซึ่งจะช่วยให้ชุมชนและหน่วยงานต่าง ๆ สามารถนำข้อมูลมาใช้ในการวางแผนพัฒนาได้อย่างแม่นยำ นอกจากนี้ยังมีการเน้นเรื่องการพัฒนาอาชีพให้ครบวงจร ตั้งแต่การสร้างผลิตภัณฑ์ที่หลากหลายและตรงกับความต้องการของตลาด การเพิ่มมูลค่าให้กับผลิตภัณฑ์ และการสร้างเครือข่ายการตลาดที่มีประสิทธิภาพ อีกทั้งยังพบว่า การฝึกอบรมที่มีการออกแบบมาอย่างเหมาะสม ซึ่งสอดคล้องกับสภาพแวดล้อมและคุณลักษณะของผู้สูงอายุ สามารถเพิ่มประสิทธิภาพในการพัฒนาทักษะอาชีพได้อย่างมาก ปัจจัยแรงจูงใจและสภาพแวดล้อมในการฝึกอบรมเป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งผลกระทบต่อความสำเร็จของการพัฒนาอาชีพ นอกจากนี้ งานวิจัยยังชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของการสร้างเครือข่ายสนับสนุนจากภาครัฐและเอกชน รวมถึงการให้การสนับสนุนในด้านการพัฒนาทักษะอาชีพที่สอดคล้องกับภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อให้ผู้สูงอายุสามารถพัฒนาผลิตภัณฑ์ที่มีมูลค่าและแข่งขันได้ในตลาด กล่าวโดยสรุปคือ “การพัฒนาอาชีพของผู้สูงอายุควรเน้นการมีส่วนร่วม การสร้างแรงจูงใจ และการสนับสนุนจากชุมชนและหน่วยงานต่าง ๆ เพื่อให้เกิดการพัฒนาอาชีพที่ยั่งยืนและเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจสำหรับผู้สูงอายุในอนาคต”